

5. Артемова О.М., Леонович О.А. Имена собственные в составе фразеологических единиц// Иностранные языки в школе. – 2003. – Вып. 4. – С. 73–78.
6. Баран Я.А. Основні питання загальної та німецької фразеології.– Львів: Наукова думка, 1980. – 263 с.
7. Виноградов В.В. Лексикология и лексикография// В.В. Виноградов Избранные труды. – М.: Наука, 1977. – С. 145–161.
8. Гаврин С.Г. Фразеология современного русского языка. – Пермь: Высшая школа, 1974. – 187 с.
9. Кунин А.В. Английская фразеология. Теоретический курс.– М.: Высшая школа, 1970. – 344 с.
10. Лукьянова Г.Л. Пословицы как особый вид ФЕ в английском языке //Вісник Черкаського державного ун-ту. Серія Філологічні науки. – Черкаси: ЧДУ. – 2000. – Вип. 29. – С. 40–45.
11. Молотков А.И. Основы фразеологии русского языка. – Л.: Просвещение, 1977. – 227 с.
12. Удовиченко Т.М. Предмет фразеології та семантичні типи фразеологізмів// Українська мова та література в школі. – 1965. – №2. – С. 20–24.
13. Ужченко Т.Г. Значення фразеологізму. Походження будова фразеологізмів// Ужченко Т.Г. Дидактичний матеріал з української мови. Лексика і фразеологія. – К.: Либідь, 1995. – С. 184–218.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олена Гарашенко – викладач кафедри практики англійської мови Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького.

Наукові інтереси: фразеологія, когнітивна лінгвістика.

ВНУТРІШНЯ ФОРМА МЕТАФОРИ ТА МОВНИЙ СВІТОГЛЯД (НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКОЇ ТА АНГЛІЙСЬКОЇ МОВ)

Крістіна ГОЛОВЕНКО (Кіровоград, Україна)

У статті розглядається внутрішня форма метафори як образна ознака номінації, що виступає в якості посередника між людським розумом, мовою та культурою.

The article observes the metaphorical inner form as a figurative characteristic of a word which works between human mind, language and culture.

Зміст мовних одиниць закріплюється у їх внутрішній формі – складній категорії, що не може бути повністю охоплена однією невеликою, хоча й ємною дефініцією. Її розуміють як елемент змістової сторони в синхронному аспекті семантики (В.Г. Варіна), відбиток руху думки, що має місце в момент виникнення слова (Ю.С. Маслов), асоціативно-образний мотивуючий комплекс, що надає мові змісту (В.М. Телія), живу душу, що підтримує в слові творче життя і позначає сам процес творення думки (В.М. Русанівський). У цій статті внутрішня форма розглядається як образна ознака метафоричного найменування на матеріалі української та англійської мов.

Метафорична внутрішня форма виникає в словах, утворених через вторинну номінацію, тобто в словах з переносним значенням. Вона намагається дати інтерпретацію денотатові шляхом порівняння його з якимось іншим предметом: пор. укр. *голова 'людини'* і *голова 'комети'* – англ. *head 'of a man'* and *head 'of a comet'*, укр. *колона 'будівлі'* і *колона 'автобусів'* – англ. *column 'of a building'* and *'bus' column*, укр. *потік 'ріки'* і *потік 'біженців'* – англ. *stream 'of a river'* and *stream 'of refugees'*. Метафора “створює подібність за рахунок двоплановості – відношення до двох суб’єктів одночасно, так що властивості того, про що йде мова, проглядаються через властивості іншого, чийм іменем воно позначається” [8: 202]. “Процес метафоризації – це вміння пізнавати одні предмети через інші, а нові явища – через порівняння з уже відомими” [6: 161].

Образ в основі метафоричного найменування відіграє роль внутрішньої форми з характерними саме для нього асоціаціями, що представляють суб’єкту мовлення широкий діапазон для інтерпретації змісту. Образи, композиції, сюжети – це результат дії універсальної семантики архетипів, що породжують величезну низку базових / загальнонародних метафор та символів у різних мовах. Їх внутрішня форма характеризує особливості суспільних і культурних процесів, проливає світло на мовну картину світу в цілому: пор. укр. *шийка 'дитини'* – англ. *neck 'of a bottle'* (ідентифікуюча метафора), укр. *арена 'боротьби'* – англ. *arena 'of struggle'* (когнітивна метафора), укр. *наймати любов* – англ. *rent love* (образна метафора), укр. *широкий 'вибір'* – англ. *wide 'variety'* (оцінна метафора), укр. *грація* (надзвичайно гарна жінка; красуня) – англ. *grace* (оцінно-експресивна метафора). Подібні приклади демонструють як через конотації просвічується внутрішня форма та її універсальний характер в українській та англійській мовах.

Пов'язуючи поняття мови, внутрішньої форми слова з мисленнєвими видами діяльності, О.О. Потебня наголошував на тому, що всі слова в мові – результат образного мислення людини, а їх зміст супроводжується почуттям. “Найближче значення слова, – говорив він, – народне” [7: 20]. Російський філолог О.Ф. Лосєв, зокрема, зазначав, що у слові, і особливо в іменах, – все наше культурне багатство, нагромаджене впродовж століть [4: 628]. В зв'язку з цим внутрішня форма метафори може бути зрозуміла на фоні тієї матеріальної та духовної культури, тієї системи мови, в контексті якої виникла чи перевтілилась. Йдеться про метафоричні образи, котрі є свідками розвитку відмінних асоціативних зв'язків та художньої уяви у носіїв різних мов. Так, задня частина комети в укр. мові має ім'я *хвоста* – в англ. *попяга*, (*train*), опора чарки в укр. – *ніжки*, в англ. – *шиї* (*neck*) (ідентифікуюча метафора), укр. словосполученню *пролити 'світло'* відповідає англ. *throw 'light'* (*кидати світло*), укр. *вирвати 'зізнання'* – англ. *extort 'confession'* (*вимагати зізнання*) (когнітивна метафора), укр. *слава оживе* – англ. *hope shall arrive (надія прибуде)* (образна метафора), укр. *гострий 'слух'* – англ. *delicate 'ear'* (витончене вухо), укр. *сильна 'посуха'* – англ. *severe 'drought'* (сувора посуха) (оцінна метафора), укр. *луна* (що-небудь фальшиве, підроблене) не має відповідника в англійській, аналогічно, англ. *whale* (кит – дуже товста людина) – в українській (оцінно-експресивна метафора). Вибір того чи іншого образу-мотиву пов'язаний не тільки із суб'єктивною інтенцією творця метафори, але й з тим чи іншим його світосприйняттям і взаємодією з системою стереотипних образів та еталонів, що належать його картині світу. Світосприйняття суб'єкту розміщує метафору в певне середовище. Отже, ті ж самі явища або реалії виражаються за допомогою нетотожних асоціацій-лакун. Їх специфіка обумовлена різноманітністю чуттєвого світу та відмінностями уявлень про нього носіями мови. Проте, в процесі сприйняття вони рухаються в тому ж самому руслі, не дивлячись на віддаленість національних культур.

Внутрішня форма метафор містить у собі національні риси, бо “в різних мовах вона різна в словах, що виражають однакові поняття” [1: 30]. Цікавою в цьому аспекті є внутрішня форма, насамперед, оцінних та оцінно-експресивних метафор. Модус фіктивності домінує в оцінній метафорі в такій же формі, як і в когнітивній та образній, але йому надається особливий відтінок: мотив оцінки приєднується до дескриптивного відображення і вводить об'єкт у сферу діяльності оціночної шкали: укр. *широкий 'вибір'* – англ. *wide 'variety'*, укр. *вузкий 'інтерес'* – англ. *narrow 'interest'*. Оскільки оціночний модус виражає відношення того, хто говорить до позначуваного, оцінні метафори однієї мови далеко не завжди мають свої аналоги в порівнюваних мовах: пор. укр. *гостре 'почуття'* – англ. *vivid 'feeling'* (чітке почуття), укр. *сильна 'рука'* – англ. *powerful 'hand'* (владна рука), укр. *пряма 'логіка'* – англ. *forward-working 'logic'* (прогресивна логіка).

Частота вживання лексем з позитивною чи негативною конотацією залежить від поляризації емотивної оцінки в стані емоційного збудження [5: 76]. Загалом, в системі мови негативні конотативні поля в кількісному відношенні більш могутні, ніж поля з позитивною конотацією. Для вираження негативною оцінки, котрій властива більш психологічна напруга, використовуються образи темряви, смерті, страшних істот, загрозливих для життя природних явищ, хвороб, негативних станів людини, зброї, вогню та біблейські образи, пов'язані з подіями і явищами негативного характеру.

Особливий інтерес викликають приклади на позначення сутностей, що можуть мати як позитивне, так і негативне значення. При цьому цінність речі не завжди визначається всією сукупністю її властивостей. Значно частіше оцінка здійснюється за однією властивістю чи сукупністю властивостей речі, що мають значення для тієї ситуації, щодо якої річ оцінюються: укр. *міцна 'кава'* – англ. *strong 'coffee'*, укр. *густий 'ліс'* – англ. *thick 'forest'*, укр. *непохитне 'рішення'* – англ. *steady 'resolve'*, укр. *довгий 'язик'* – англ. *long 'tongue'*. В наведених прикладах метафоричні одиниці мають ідентичне вираження в українській та англійській мовах. В інших – помічаємо певні розбіжності у відтінках значень: укр. *легкий 'вітер'* – англ. *small 'wind'* (дослівно *малий 'вітер'*), укр. *бурхливе 'море'* – англ. *wild 'sea'* (дослівно *дике 'море'*), укр. *гостра 'критика'* – англ. *slashing 'criticism'* (дослівно *різка 'критика'*).

Все, що характерно для оцінної метафори, включається і в оціночно-експресивну, але при цьому ще додається модус емотивності. Під емотивністю розуміється лінгвістичний вираз емоцій [9: 75] не в семантиці слова, а саме в його конотації. Це значення, відображаючи дійсність, виражає емоційне відношення до позначуваного, що співвідноситься відчуттями типу презирства (укр. *клоун* (людина, що вдає блазня чи схожа на нього своєю поведінкою) – англ. *clown*), недбалості (укр. *мотлох* (те, що немає цінності, неварте уваги) – англ. *rubbish*), потягом до знищення кого-небудь (укр. *пацюк* (ляклива людина з підлою вдачею) – англ. *rat*), бажанням виразити осуд (укр. *сліпець* (той, хто не помічає, не розуміє, не бачить того, що відбувається навколо, нездатний правильно осягнути що-небудь) – англ. *blind man*), або навпаки, захоплення, величання (укр. *грація* (надзвичайно гарна жінка; красуня) – англ. *grace*).

Внутрішня форма оціночно-експресивної метафори найяскравіше проявляється при зіставленні метафоричних процесів у різних мовах. Так, лише українській мові притаманні, наприклад, метафори *чайка* (пестливе називання дівчини), *полин* (у значенні життя), *сівач* (той, хто поширює що-небудь серед людей), *отаман* (той, хто очолює яку-небудь групу людей), *бандура* (громіздкий предмет), англійській – *shrew* (землерийка – сварлива жінка), *badger* (борсук – мешканець штату Вісконсін), *moose* (американський лось – атлетична людина), *weasel* (горностай – донощик, підглядач, підлабузник, підлесник), *skunk* (скунс – негідник), *mole* (кріт – той, хто працює на певну організацію, проте секретно надає інформацію її ворогам). Відсутність ідентичного образу в порівнюваних мовах спричинена впливом позамовної дійсності, яка через посередництво колективної етнічної свідомості впливає на мову, моделює способи осмислення етносом реального світу і визначає специфічні параметри позначення цього світу. Виростаючи з навколишньої дійсності, відштовхуючись від неї, лінгвокультурний факт постає етнічно зумовленою суб'єктивною формою представлення реального світу. В такому разі, звичайний носій мови, який виступає творцем імен, представляє собою як суб'єкта, практичне й теоретичне мислення якого про світ підпорядковано законам логіки, так і суб'єкта, котрий створює образ фрагменту світу, в якому, як і в кожному образі, домінує його художнє бачення.

На вибір ознак для позначення об'єкта, відображеного у внутрішній формі метафори, окрім культурного та трудового досвіду, впливає соціальний / антропометричний. В цьому ключі антропометричність метафори – це співмірність порівнюваних об'єктів через призму людської свідомості, властивість мислити про одну сутність так, ніби вона схожа на іншу [10: 40], а отже, “виміряти” її відповідно до людського досвіду, уявлень, визначати місце вторинного найменування у системі національно-культурних цінностей та стереотипів. В.Н. Телія наголошує на тому, що метафора представляє собою актуалізацію своєрідного образного уявлення, яке здійснюється за рахунок або “звичайних асоціацій”, або на основі “особистих тезаурусів”. Принцип фіктивності гіпотетичної схожості розкріпачує творця метафори, і він переходить на той рівень виміру нового і вже відомого, де можливим виявляється будь-яке співставлення та аналогія, що узгоджуються з уявленням про дійсність в особистому тезаурусі носія мови. Співвідносність метафори з індивідуальним рівнем мовної спроможності і пояснює роль в ній людського фактору та її орієнтацію на антропометричність [11: 185].

Випадки неспівпадання образів оціночно-експресивних метафор різних культур є особливо цікавими для галузі перекладу, адже перекладач має відчутти й зрозуміти усі тонкощі образного світу, насамперед, зоонімів, таксонімів та біометафор. У разі неможливості запозичити аналогічний образ у мові перекладу, як правило, вдаються до іншого: укр. *гусь свині не товариш* – англ. *a horse of a different color*, англ. *he would't say boo to a goose* – укр. *він і мухи не образить*. За аналогією, український *слон* або *ведмідь у фарфоровій крамниці* (на позначення незграбної людини) асоціюються із англійським *биком* (*a bull in a china shop*), *баран, що витріщається на нові ворота* (на позначення обмеженої людини, яка не розуміє чогось) – із *свинєю* (*to stare like a stuck pig*), *вовк / людина людині – вовк* (на позначення сучасної людини в суспільстві) – із *собакою* (*dog eat dog*), *сова та яструб / схожі як сова на яструба* (на позначення несхожих людей) – із *крейдою* та *сиром* або *яблуком* та *устрицею* (*like as chalk and cheese / as like as an apple to an oyster*), *дві краплі води*

(на позначення схожих людей) – із двома горошинами (*as like as peas*), остання спиця в колесі (на позначення людини, яка відіграє незначну роль) – із крихітною деталлю в машині (*a tiny cog in the machine*). В деяких випадках важко визначити механізм утворення тієї чи іншої метафори, адже процес її творення – є творчість, творчість – є метафора [2]. Зміни в її семантичному руслі можуть бути або природними, або штучними, оскільки є свого роду заручниками смаку й майстерності творця. З. Фрейд пов'язував метафору зі сферою несвідомого, зокрема дотепністю, як видом душевної діяльності. Метафорі, як і дотепності, властиві внутрішня активність, ігрове судження, поєднання непоєднуваного, парадоксальність, вміння виявляти схожість між зовні несхожими явищами, тобто здатність схоплювати приховану подібність, контрастність уявлень, “сене у безглузді”, лаконічність [12].

У підсумку наголосимо на тому, що внутрішню форму метафори будь-якої мови можна розглядати як індивідуально-неповторний акт духовної творчості кожного народу. Вибір того чи іншого образу для метафоричного найменування може бути пов'язаний не тільки із суб'єктивною інтенцією творця метафори, але й з тим чи іншим його світосприйняттям і взаємодією з системою стереотипних образів та еталонів, що належать його картині світу.

Внутрішня форма метафори є свідком розвитку асоціативних зв'язків та художньої уяви у носіїв різних мов, а також функціонує в якості посередника між людським розумом та культурою. Внутрішня форма національно-маркованих метафор має антропометричний характер, вона здатна відтворити національну самобутність мовного колективу. Її сила проявляється при зіставленні метафор різних мов, в результаті чого можна виявити чималу кількість лакун, білих плям в семантиці однієї з мов, які виникають в результаті відсутності словесного еквівалента слова з іншої мови. Йдеться про випадки, коли внутрішня форма метафори інакше вимальовує процеси мовної свідомості різних мов. Їх вивченню приділяється особлива увага.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Білодід О. І. Вчення О. О. Потебні про значення слова // Мовознавство. – 1967. – № 4. – С. 27–33.
2. Вардзелашвили Ж. О двоякої сутності метафори [Електронний ресурс] /– Режим доступу: <http://vjanetta.narod.ru/bakan4.html>.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови. / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.: Ірпінь; ВТФ “Перун”, 2002. – 1440 с.
4. Лосев А. Ф. Диалектика художественной формы // Форма. Стиль. Выражение. – М., 1995. – С. 5–296.
5. Носенко Э. Л. Эмоциональное состояние и речь. – К.: Вища школа, 1981. – 195 с.
6. Панько Т. І., Кочан І. М., Машук Г. П. Українське термінознавство. – Львів: Світ, 1994. – 216 с.
7. Потебня А. А. Слово и миф. – М.: Правда, 1989. – 622 с.
8. Телия В. Н. Вторичная номинация и её виды // Языковая номинация: Виды наименований. – М.: Наука, 1977. – С. 129–221.
9. Телия В. Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц. – М.: Наука, 1986. – 143 с.
10. Телия В. Н. Метафора как модель смыслопроизводства и её экспрессивно-оценочная функция // Метафора в языке и тексте. – М., 1988. – С. 26–52.
11. Телия В. Н. Метафоризация и её роль в картине мира. Раздел из книги // Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира. – М.: Наука, 1988. – С. 173–203.
12. Фрейд З. Остроумие и его отношение к бессознательному. – М.: Университетская книга, 1997. – 319 с.
13. Kenneth Brodey, Fabio Malgaretti Focus on English and American Literature. – M. Airis Press, 2003. – 400с.
14. Longman Dictionary of Contemporary English / [ed. b. S. Bullon]. – Longman: Pearson education, 2007. – Fourth edition. – 1950 P.
15. New Webster's Dictionary and Thesaurus of the English Language / [ed. b. J. Wiley]. – Danbury: Lexicon Publications, 1993. – 1216 P.
16. Oxford Advanced Learner's Dictionary / [ed. b. J. Daintith, E. Wright]. – New York: Oxford University Press, 2008. – 583 P.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Крістіна Головенко – викладач кафедри перекладу та загального мовознавства Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: внутрішня форма метафори в українській та англійській мовах.